

Egy Illyés-versről

*„Meg kell, hogy leljelek.
A Három Mágusénál messzibb
jövő-jelek
vontak két éjszakánkra egy eget.*

*Patak ágyaidat, vadcsapásaidat
nyargalva járják, rendezik
hírszerző előőrseim, úttalan cserjéseidet.*

Bőrünk egy sátora alatt.”

(Részlet az *Ifjú párból*)

Nem fiatal poéta tollát ragadta el így a tűz: hogy való világát feledve átszellemült szavakba öntse szerelmi lázát. A fiatal Illyés inkább klasszikusok nehéz szavú paraszt-rokonaként szól: kedvese oldalán, a lassan szálló télről, termékeny csend havazásáról, máskor gyertya világánál hallgatja a szeretett társ lágy pihegését. Van, amikor már távoli gyönyörködéssel és szelid ironiával emlékezik vissza régebbi ábrándjaira s ezek női ihletőire: a humor színei, vagy akár a csipkelődő öngúny hangjai sem idegenek ettől az ironiától — s csak néha tör fel a csöndesebb hangok sorából valamilyen nyersebb, disszonánsabb szó, a lélek oldást kereső görceiről vallva.

A képek mámorától, nyugtalan belső lüktetésektől hajtott sorokat már az idős férfi írta. Túljutva kegyetlenül emberpróbáló évtizedeken, a közelítő halál tudatával mérközve.

*„Igen, jövet
e bibliai sziklasivatagból.”*

És mégsem előzmények nélküli ez a vers. A hívás, a kielégítetést kereső vágy s a benne formát nyerő felfokozott életigenlés kevésszer ugyan, de már a korai Illyés-lírában is hangját hallatta. Legföljebb nem ezzel a már-már elfulladásig kapkodó lélegzetvétellel, mely a nőhöz — vagy inkább az ifjúsághoz? talán magához a szerelemhez? — intézett vallomásokat a késői években néha olyan nyugtalan sodrásúakká tette. Inkább beleoldva a már megtalált társhoz szólásnak azokba a nyugalmasabb hangjaiba, melyeket jobban megszokott verseinek olvasója.

A címe is ilyen csöndesen bensőséges, egyszersmind józanul tárgyias: *Testvérek*. A „bibliai sziklasivatag” könyörtelen ridegségének előképe, az ember fölébe záródó „vak éjjel” adja azonban már itt is az egyik vonatkozási pontot, s patak-ágyak villanó fényei, mesék színgazdagságába mámorosodás energiái is ott élednek már a sorokban. És — merő véletlen? vagy valóságos összefüggések jele? — a „Három Mágus”, „két éjszakánk” számaival szemben álló „egy eget”, „egy sátora alatt” ritmikája is előzményre lel már itt. Sőt — talán épp a mondottakkal megmagyarázhatóan — játékoságában is kiegyensúlyozottabb, rejtettségekben is tökéletesen kimunkált rend alakjában.

De nézzük már magát a verset — az illyési életműnek ezt a viszonylag kevéssé ismert darabját.

*Három nap néztem volna csak szemed
árnyékos völgyét, szemöldöködet,
a pillák sűrű sását, mely között*

az eleven kis vadvíz incseleg,
villantja fényét, fürge terveit,
síkos halacszkák szökdeléseit —
Három nap néztem volna hallgatag
az egyiket, aztán a másikat.

S töltöttem volna három új napot
csak nézni némán a lány hajlatot:
ruhád alól kisejlő kebledet,
a csillagot, mely rajta szendereg,
s készül, fényküllőt feszítve selyem
leplén ragyogni vak éjjeleken —
Három nap néztem volna hallgatag
az egyiket, aztán a másikat.

S elég lett volna újonnan nekem
csak legeltetni, itatni szemem
szép szárba szökkent páros térdeden,
melyek hivalgón, mégis félszegen,
mint fényes kapu kettős szárnyai —
tán biztatták már egymást nyílani —
Három nap néztem volna hallgatag
az egyiket, aztán a másikat.

Az enyhe hőben, amely szelíden
testedből áradt, tested fényiben
elültem volna, napon a beteg,
lesve, mellemben hogyan bizsereg,
hogy' oldódik a fájdalom, hogyan
oszlana már a test is boldogan
el, föl, egy könnyebb táj felhőibe,
mely maga már az altató mese —

És lettem volna gyermek, gyermeked
hogy, ha öllelek, úgy öleljelek.
Hogy mit szerelem csak sokára ad,
halljam már most vigasztaló szavad.
Fi a lánytestvért — úgy ölletelek,
ős vágy ízével enyhítve a bűnt,
így aludtam el — leghűbb kedvesed,
mire az első éjjel tovatűnt.

Egy neves zenetudós szerint az egész zeneművészet hármasság és kettősség ellentéteinek változataiból, egymásba épüléseiből bontakozik ki. Tudjuk is a hármas szám döntő szerepét szemléletünk alapjainak meghatározásában: hármas kiterjedésben látjuk statikusságát tekintve az egész tárgyi világot, időbelileg pedig a megfoghatatlanabb jelenségek összességét is múltnak, jelennek és jövőnek (tér-vetületben: valahonnan jövő, valamire irányuló valahol levésnek) a hármasságában. Ehhez társulnak ősidőktől élő hitek, vagy eltűntük után megmaradt különös jelentéskörük is: a mesebeli három testvér, a három próbatétel, a három kívánság — az isten hármas-egy-személy-volta és sok más emlék által kialakított értékmező. A hármas „jelentésköre” így az objektív külvilág alaptörvényeinek absztrakcióiból is, de mesék ősi varázsságából is tartalmaz valamit. Míg azonban ez a jelentéskör jellegzetesebben a változás, a variáció, a másság értékeit tartalmazza, addig a kettő inkább az ismétlés — az ismételhetség — a párhuzam, az egyensúly, a szimmetria: a különbözőségeken megmaradni tudó azonosság; a stabilitás végső — talán puritánabb — jelképévé tud átlényegülni.

Kombinációik nem véletlenül jutnak hát nagy szerephez az ember-lét olyan fontos tényezőiben, amilyenek a zeneművek — amilyenek a műalkotások.

Amilyen Illyésnek ez a verse is.

„*Három nap néztem volna*” — halljuk az első, szelíd vágyakozással szóló megnyilatkozást, az első versszak nyitásában. Aztán ez megismétlődik a szakasz végén, az ismétlődésben eleve benne rejlő *kettősséget* gyöngébben már a soreleji-sorvégi két hangsúlyos *h* alliterálása által nyomatékosítva, erőteljesebben pedig a szavakleírta álom-cselekvés világos tagolásában hangsúlyozva: „az egyiket, aztán a másikat”. *Három* versszakban ölt testet — más-más változatot öltve — ez az építkezési alapképlet; annyi módosulással, hogy a harmadikban maga a hármasság (a „háromszor”) nem kettőződik meg: itt más tényezők által kap a kettősség talán a korábbiaknál is nagyobb súlyt: a „*páros térd*” és a hozzá kapcsolódó hasonlat „*kettős szárnyai*”-szókapcsolatának párhuzamában (a „*kapu kettős*”) szószerkezet alliterációi segítenek közvetlen akusztikai hatással erősíteni a közvetett látványiségben megjelenő kettősséget) — rejtetten pedig ott az előbb elhallgatott hármás szám a harmadik sor „*szép szárba szökkent*”-jének váratlanul gazdag alliterációiban. Aztán elhallgat a mesélésnek majd szelíden elringató, majd ámulást keltő hangja: ön-elemzésnek egy fokkal józanabb-pontosabb szavai következnek. *Két* versszakban. A „gyermek, gyermeked”, „ölellek: úgy öleljelek” testesíti meg bennük akusztikailag is a kettősséget, előkészítve egy lényegi, benső kettősséget, mely a két ember összehatalakozását megörökítő szavak értelméből bontakozik ki: „*Fi a lánytestvért: úgy öleltelek.*” Az „öleltelek” messziről — sorvégi, rímes helyzetében mégis érezhetően — egyúttal immár harmadikként, kiegészítőül kapcsolódik a korábban egymás mellé zárt „ölellek — öleljelek” kettőséhez, a társra találás megnyugvásán túl a szerelem *varázsairól* is vallva. Hiszen a „*néztem volna*”, „*elég lett volna*”, „*elültem volna*”, „*lettem volna*” feltételes módú önvallomásai, a „*készül*”, „*biztatták*”, „*már most*” jövőre utalásai és sürgetései után észrevétlenül jutottunk át egy mindennek beteljesültét már *múltként* szemlélő időbe: „*úgy öleltelek*”, „*így aludtam el*”. Időbe, melyben — két ember egymásba oldódásakor — észrevétlenül oldódtak jelent a múlttól-jövőtől élesen elkülönítő határok: „*ős vágy*” nyit messi távlatot *visszafelé*; a „*mire az... éjjel tovatűnt*” — sejteti meg, hogy valamilyen lebegő könnyedséggel *előrevivő* időfolyamatnak lettünk a részeivé. Az „*első éjjel*” számjelzője nem tagolja-szakaszolja ezt a folyamatot, hiszen a mondatban mintegy önmaga ellentétére utal: arra, hogy az az éjjel, amelyik az első volt, már csak messziről — számlálatlanul egymást követőknek a távolából — idézhető fel, noha valójában nem ért véget, csak „*tovatűnt*”. Amennyiben a szó — illetőleg a benne szereplő egyes szám — a vers erős számrendjében elfoglalt utolsó, tehát kiemelt helyével szerephez jut, annyiban a szavakkal közvetlenül másként meg nem fogalmazott *eggyé* levés asszociatív körébe kapcsolódik bele.

A nyers vágy feltörésének és szelíd hűség megnyilatkozásának egyként fölébe boruló, lassan tovatűnő éjjel pontos ellenképe a vers első részében megjelenített „*vak éjjel*”-nek. Az élet valós értékeit oldja magába, „negatív értékek” időtlenné dermedt egységének ellenében. Több történet ennek a műnek a világában egyetlen ember vágyának beteljesülésénél, több két ember egymásra találásánál is: ember és külvilág viszonya rendeződött itt újjá.

Ezt láthatjuk más részletek vizsgálata során is.

Az első szakasz képélményét a csillámló elevenség sokszínűségén túl a „*völgy*” révén *mélység* jellemzi, a második csöndesebb, lágyabb mozdulásai *fölfelé* visznek (az éjszakába egyedül bevilágító csillag irányában), a harmadik ehhez társítja a *kitárulás* élményét, a negyedik („*hőben*”, „*fényiben*”, „*mellemben*”, „*felhőibe*”) a *védett bent-levés*ével válaszol mintegy erre — hogy az „*oszlana*”, „*oldódik*”, illetőleg az „*ölellek — öleljelek*” között oldódják-kapcsolódják át maga is az ötödikbe, a magasba emelkedés („*el, föl, egy könnyebb táj felhőibe*”) és az egymásba oldódás, majd a verssorvégi elpihenő aláhajlás élményéhez végül a *tovatűnését* is megadja: mintegy a mozgások *teljességének* mikromodelljét kialakítva. A világ érzei be-

fogadásának — tehát e gazdagsághoz való személyes kapcsolódásnak — a sokféle-
ségéből is éreztetnek valamit a sorok: „néztem”, „halljam”, „hőben”, „ízével”. (A lá-
tásképzetek az első *három*, a többiek az utóbbi két versszakban jutnak nagy sze-
rephöz.) Ehhez társulnak az áttételesebb, gondolati és érzelmi reagálásokat egyaránt
magukban rejtő észlelések („hivalgón, mégis félszegen tán biztatták már egymást
nyilani”, „Hogy mit szerelem csak sokára ad, halljam már most vigasztaló szavad”),
a pszichikumra irányuló belső tekintet megfigyelései („lesve, lelkemben hogyan bi-
zserem, hogy oldódik a fájdalom...”); a tiszta gondolatiság szféráit éppúgy érintve,
mint a képzeletét, az ösztönösségét („ős vágy ízével enyhítve a bűnt”) vagy közvet-
lenül az érzékekét. Ez utóbbit a mű közvetlen akusztikaisága által. A nem — vagy
csak részben — akusztikai ritmustényezőknél (a szabályos motívumismétlődéseknek)
az elrendezésén túl a páros rímek szabályos ismétlődései is a *kettősség* szabályossá-
gát képviselik, anélkül azonban, hogy ezáltal statikus merevséget, ütemes szabá-
lyosságot alakítanának ki. Hiszen a lassított, beszédhangsúlyokkal lazított-átrendezett
jambikus verselésből kibontakozó mondatok nem érnek véget a sorvégeken: na-
gyobb íveléssel-fendüléssel visznek el a szakaszok végéig, sorvégi áthajlásokkal is
lágyabbá téve a műalkotásnak ezt a rétegét. Egészen az utolsó kétszakaszos egységig,
melyben a hármas alaptagolású, és ilyen bővítményeknek a rendszeréből kibonta-
kozó mondatok a versszak egységjellegét is fellazítják, az ölelkezésről szóló, fel-
oldódás élményét adó sorok végén pedig a páros rímek is ölelkezőkké s egyszersmind
teljesebb zengésűekké lesznek.

A befejezésig, mely azáltal is hangsúlyossá lesz, hogy a nőhöz való kapcsolódás
hármás lehetősége („gyermeked”, „fi a lánytestvért”, „kedvesed”) ad benne vala-
milyen teljesebb értékű, gazdag *egységet*.

Árnyékos völgy fürge fényvillanásai indították a vers képsorát, vak éjjel sötét-
jébe ragyogó csillag fényküllői erősítették föl ezt az ellentétet, hogy az éjjel tova-
túntében menjen át végül egymásba fény és árnyék — a külvilág gazdagságának
megelevenítése után egyszersmind bensőbb tájak felé vezetve. Nyomasztó fenyeget-
tetések és álomképrázatok továbbadásával, kedvese testének rajzolatát s asszonyi
melegét egyaránt földézve, a legkülönbözőbb elemekből egységet teremtve és szám-
kombinációk rendezett játékát kialakítva vall itt a költő nemcsak önmagáról, ha-
nem az ember egész világáról. Több ebben a versben — ebben a világban — a
„volna”, mint a „van”. Több szól a vágyról, mint a beteljesülésről. A *Testvérek*
közéleben írt Illyés-versekből arcul vert pusztaiak, elnyomorodott koldusok, végsőkig
dühödő mulatozások képei rajzolódnak elő: nagy költő teljes értékű vallomása akkor
sem lehet ennél felszabadultabb, ha boldog szerelem adja a közvetlen élmény-
ihletést. A világban rejltő szép *lehetőségek* mutatkoznak itt meg mindenekelőtt —
de ritka gazdagságukban.

Viszonylagos egyszerűségében is az *Ódának*, a *Minek nevezzeleknek* — a ma-
gyar szerelmi líra legnagyobb alkotásainak rokona ez a korai Illyés-mű.

POMOGÁTS BÉLA

Magyar költő Európában

Illyés Gyulát olyan költőnek tartják, aki a nemzet történelmi esélyeit latolgatja,
aki a hagyományhoz kötődik, aki különös erővel ragaszkodik a nemzeti kultúra és
szellem sajátos színehez. Valóban, a huszadik században élő magyarságnak nincs
olyan jelentős nemzeti és szociális problémája, mely Illyést ne foglalkoztatta volna,
melynek vitájában ne hallatta volna szavát. A magyarság fennmaradása, haladása